

مرکز مدیریت حوزه های علمیه

رساله علمی سطح ۳

آسیب شناسی فضای مجازی و شیوه های تربیتی مؤثر در آن

استاد راهنما: حجت الاسلام و المسلمین دکتر حمید کریمی

استاد مشاور: حجت الاسلام و المسلمین محمد جواد طیبی مروجی

محقق: محمد امیدی

سال تدوین: ۱۳۹۷

چکیده

فضای مجازی با خصوصیتی همچون بی مکانی و فرا زمانی بودن، عدم محدودیت به قوانین مدنی متکی بر دولت و ملت‌ها، قابل دسترس بودن همزمان، روی فضا بودن و برخورداری از فضاهای فرهنگی و اعتقادی و اقتصادی و سیاسی جدید تقریباً توانسته نوع مجازی تمام امور انسان را به وجود آورد. این دنیا که با نام مجازی در کنار دنیای واقعی و به موازات آن به حیات خود ادامه می‌دهد باعث شد زندگی اجتماعی انسان‌ها به شدت تغییر کند و بیشتر امور آن‌ها از طریق این فضا و به وسیله اینترنت انجام گیرد. پس از وجود آمدن این فضا بود که شهرهای مجازی نیز بوجود آمدند. فضای این شهرها کاملاً اطلاعات محور است و تمام فعالیت‌ها از خرید گرفته تا کار، حمل و نقل، آموزش، مسائل رفاهی، بهداشت و... از طریق سیستم‌های اطلاعاتی انجام می‌پذیرد. تعلیم و تربیت در به وجود آوردن یک اجتماع مدرن و یک شخص مدرن نیز دخالت دارد و میزان مدرن شدن یک اجتماع، بستگی دارد به میزان عقلانی شدن آن اجتماع چه آن که یک اجتماع عقلانی، جامعه‌ای است که مردمانش توانایی کنترل سرنوشت خود را دارند.

رسانه‌های نوین اطلاعاتی و در رأس آن اینترنت موجب نوسازی فرایندهای اجتماعی شده است. این تکنولوژی تمام جنبه‌های زندگی مردم را تحت الشعاع قرار داده است و استفاده مناسب از آن برای بالا بردن سطح دانش نیروی نهفته زیادی دارد؛ ولی استفاده نادرست ممکن است آسیب‌های زیادی اعم از آسیب‌های فردی و اجتماعی مانند: اعتیاد، بد اخلاقی، انحرافات فکری، دوستی‌های نامتعارف و سست شدن کانون خانواده و... به همراه داشته باشد که متأسفانه امروزه شاهد آثار ویرانگر آن هستیم. از این رو آشنایی با فضای مجازی، انواع شبکه‌های اجتماعی و تأثیرات مثبت و منفی آن امری ضروریست که متأسفانه به علت عدم اطلاع مریبان و مبلغان و خصوصاً خانواده‌ها و نیز به دلیل قابل کنترل نبودن فضای مجازی نظارت بر آن کم است. در نتیجه لازم است آسیب‌های این فضا که چالش جدید بر سر راه بشر است به دقت بررسی شود و راه کارهای مناسب تربیتی پیشگیرانه و در مواجهه مانند نظارت بر این فضا، فرهنگ‌سازی درست استفاده از آن، بالابردن سواد رسانه‌ای والدین، اصل تقویت اراده و اصل مهارت نه گفتن برای آن ارائه گردد.

مقدمه	۱
بیان مسأله	۴
اهمیت و جایگاه موضوع تحقیق	۴
اهداف و فوائد تحقیق	۴
سؤالات تحقیق	۵
پیشینه تحقیق و امتیاز این پژوهش	۵
روش تحقیق	۵
فرضیه تحقیق	۶
بخش اول: تعاریف و کاربردهای فضای مجازی	۷
فصل اول: کلیات و مفاهیم	۸
گفتار اول: آشنایی با اینترنت - فضای مجازی - شبکه‌های اجتماعی	۹
اینترنت	۹
فضای مجازی	۹
شبکه‌های اجتماعی	۱۱
گفتار دوم: علل گرایش مردم به اینترنت	۱۲
فصل دوم: انواع فضای مجازی و کاربردهای آن	۱۵
گفتار اول: فضای اینترنتی	۱۶
گفتار دوم: اپلیکشن‌های موبایل	۲۱
تلگرام	۲۱
اینستاگرام	۲۲
تانگو	۲۲
بیتالک	۲۳
تویتر	۲۳

۲۴	گفتار سوم: کاربردهای فضای مجازی.....
۲۵	فوائد فضای مجازی.....
۲۷	اهداف پشت پرده.....
۳۰	بخش دوم: عرصه‌ها و آسیب‌های فضای مجازی.....
۳۱	فصل اول: عرصه‌های درگیر با فضای مجازی.....
۳۲	گفتار اول: خانواده.....
۳۵	گفتار دوم: مراکز علمی.....
۳۶	گفتار سوم: محیط‌های کاری.....
۳۹	گفتار چهارم: محیط‌های امنیتی و قضایی.....
۴۱	فصل دوم: آسیب‌های فضای مجازی.....
۴۲	گفتار اول: آسیب‌های فردی.....
۴۲	اعتیاد.....
۴۵	پرخاشگری و بداخلاقی.....
۴۶	دور شدن از واقعیات جامعه.....
۴۷	انحرافات فکری و اعتقادی.....
۵۰	اتلاف وقت.....
۵۲	گفتار دوم: آسیب‌های اجتماعی و فرهنگی.....
۵۲	سست شدن کانون و نهاد خانواده.....
۵۵	دوستی‌های نامتعارف و غیر واقع.....
۵۸	شایعه و دروغ‌پردازی.....
۶۲	ضعیف شدن راندمان کاری کارمندان.....
۶۲	ضعف اقتصاد جامعه.....
۶۳	ضعف علمی.....

بخش سوم: شیوه‌های تربیتی مؤثر در ارتباط با آسیب‌های فضای مجازی.....	۶۴
فصل اول: شیوه‌های پیشگیرانه.....	۶۵
گفتار اول: نظارت بر فضای مجازی.....	۶۶
انواع نظارت بر انسان.....	۶۷
اثر رفتارهای نامناسب در فضای مجازی بر انسان.....	۶۷
رعایت آداب در فضای مجازی.....	۶۸
راه کارهای افزایش خود کنترلی.....	۷۰
گفتار دوم: فرهنگ سازی استفاده درست.....	۷۴
گفتار سوم: سوق دادن فضای مجازی به سمت ارزش‌ها و سالم سازی آن.....	۷۵
گفتار چهارم: بالا بردن سواد رسانه‌ای والدین و جامعه مربیان.....	۷۸
گفتار پنجم: آموزش مبلغین و مربیان جهت مواجهه با این عرصه.....	۸۰
گفتار ششم: تعبیه جایگزین مناسب و جذاب سازی آن.....	۸۴
فصل دوم: مواجهه با آسیب های فضای مجازی.....	۸۵
ترک اعتیاد به اینترنت.....	۸۶
اصل تدریج.....	۸۷
اصل جایگزین.....	۸۹
اصل تقویت اراده.....	۹۱
اصل مهارت نه گفتن.....	۹۴
نتیجه گیری.....	۹۶
پیشنهادها.....	۹۹
منابع.....	۱۰۰

فضای مجازی نسل جدیدی از فضای روابط اجتماعی هستند که با اینکه عمر خیلی زیادی ندارند، توانسته‌اند به خوبی در زندگی مردم جا باز کنند. مردم بسیاری در سنین مختلف و از گروه‌های اجتماعی متفاوت در فضای مجازی کنار هم آمده‌اند و از فاصله‌های بسیار دور در دنیای واقعی، از این طریق با هم ارتباط برقرار می‌کنند. امروزه روش‌های ارتباطی با دیگران از طریق اینترنت افزایش یافته است. پست الکترونیک، پیام‌های کوتاه، چت روم‌ها، وب‌پایگاه‌ها و بازی‌ها، روش‌هایی برای گسترش و حفظ روابط اجتماعی شده‌اند. روزانه نزدیک به چهارصد میلیون نفر در سراسر دنیا از اینترنت استفاده می‌کنند و یکی از کاربردهای اصلی اینترنت، برقراری ارتباط اجتماعی با دیگران است. شاید عیب اصلی ارتباط‌های اینترنتی آن است که ارتباط در فضای مجازی، اساساً بر متن استوار است و بنابراین، از نشانه‌های بصری و شنیداری در تعامل‌های رو در رو بی‌بهره است.

امروزه خانواده ایرانی در سبب فرهنگی خود با شبکه‌های ماهواره‌ای، فضای مجازی، رسانه‌های مدرن و ... مواجه است که هر کدام به نوبه خود بخشی از فرآیند تأثیرگذاری در خانواده را هدف گرفته‌اند. بعضی از شبکه‌های ماهواره‌ای که به طور تخصصی تمام تمرکز خود را بر مقوله خانواده نهاده است و پیام مشترک برنامه‌های این شبکه‌ها عبارتند از: «ترویج خانواده‌های بی‌سامان و لجام‌گسیخته در مقابل ساختار خانواده، عادی‌سازی خیانت همسران به یکدیگر، عادی جلوه‌دادن روابط جنسی دختر و پسر پیش از ازدواج، ترویج فرهنگ هم‌باشی به جای ازدواج و عادی جلوه‌دادن سقط جنین برای دختران»^۱

پیامدهای مواجهه مخاطبان ایرانی با برنامه‌های شبکه‌های ماهواره‌ای دغدغه‌های بسیاری را برای جامعه کارشناسی ایجاد کرده است. بسیاری از کارشناسان خانواده و بهداشت جنسی از برنامه‌ریزی برای تأثیر فرهنگی این سریال‌ها در عادی‌سازی خیانت زوجین به یکدیگر می‌گویند. افزون بر شبکه‌های ماهواره‌ای ما مواجه با سیل عظیم DVDهای سریال‌های خارجی هستیم که بخش عمده این سریال‌ها در مقوله زن و خانواده با ترویج فرهنگ بی‌حیایی و بی‌عفتی و عادی‌سازی مقوله خیانت، عشق‌های ضربدري، مثلثی و... قصد همراه کردن مخاطب با خود را دارد و ممکن است مخاطب با دریافت پیام این سریال‌ها، با محتوای ارائه شده آن‌ها احساس هم‌ذات‌پنداری کند.

^۱ - شکرپیگی، عالی، «رسانه زنان و مناسبات خانواده»، سخنرانی نشست انجمن جامعه‌شناسی ایران، ۱۳۹۱.

«گسترش فضای مجازی در حوزه رابطه فرزندان و والدین نیز تغییراتی بوجود آورده است که از جمله آن به کاهش نقش خانواده به عنوان مرجع، کاهش ارتباط والدین با فرزند، شکاف نسلی به دلیل رشد تکنولوژی، از بین رفتن حریم بین فرزندان و والدین و ایستادن در برابر یکی از والدین یا هر دو را می‌توان نام برد. در بحث ازدواج‌ها نیز مسائلی چون ناپایداری ازدواج‌ها، تغییر الگوی همسرگزینی، نداشتن مهارت‌هایی برای ازدواج ناتوانی والدین برای آموزش به فرزندان، افزایش روابط دختر و پسر در زمان نامزدی بدون عقد، تمایل به دریافت مهریه‌های سنگین، بالا رفتن سن ازدواج و افزایش تنوع‌طلبی جنسی مردان و ... را می‌توان اشاره کرد. تغییراتی که در حوزه دینی در جامعه رخ داده، کاهش آموزه‌های دینی در خانواده، دوری خانواده از شریعت، کم‌رنگ‌شدن حریم‌های دینی در روابط خانوادگی است»^۱.

علاوه بر شبکه‌های ماهواره‌ای و مجموعه DVD ها، مخاطب ایرانی با رسانه‌های مدرن از قبیل اینترنت و تلفن همراه که مجهز به امکانات پیامک و بلوتوث است نیز مواجه است، سبب فرهنگی خانواده ایرانی دچار تغییرات فراوانی شده است که همگی به نوعی مروج سبک زندگی مدرن است که خاستگاه این نوع سبک زندگی تمدن غربی است و ترویج این شیوه از زندگی، لاجرم تمام مؤلفه‌های معرفتی تمدن غرب را شایع می‌سازد و موجب می‌گردد بی‌سامانی در فرهنگ مسائل جنسی در کشور افزایش یابد. حال با توجه به مقدمه فوق، این سوال مطرح می‌شود که آسیب شناسی فضای مجازی چیست؟ و شیوه‌های تربیتی مؤثر در آن کدامند؟

در عصر جهانی شدن هویت نوینی تحت عنوان هویت مجازی شکل گرفته است که در مواردی در تعارض با مؤلفه‌های بومی هویت قرار می‌گیرد. در جامعه‌ای که به ارتباطات مبتنی بر صنعت چاپ، تلویزیون و تلفن متکی است، شیوه تولید به گونه‌ای است که هویت‌ها را به صورت عاقل، سودمند و خود بسنده در می‌آورد. اما در جامعه اطلاعاتی، جامعه‌ای که ارتباطات الکترونیک سیطره دارد؛ ذهنیت‌ها در دوره جدید که «عصر دوم رسانه‌ها» و هویت‌های ناپایدار، چند لایه و پراکنده ظهور می‌کند.

«فضای مجازی را شاید به جرأت بتوان از هم گسیخته‌ترین و متکثرترین فضای ممکن نامید. هویت حاصل از چنین فضایی، هویتی سیال، ناپایدار و نامحدود خواهد بود. در چنین حالتی، رابطه ساده و مشخص بین فرد با اجتماع و معنای ثابت هویت در دنیای سنتی از بین می‌رود و رابطه‌ای پیچیده، غیرمتمرکز و منتج از مفهوم فضا در ارتباط با هویت‌ها شکل می‌گیرد، که فاقد شکل ساخت یافته و مشخص است و از هر گونه تعریف و

^۱ - www.hawzah.net/fa/LifeStyle/View/45146

صورت‌بندی مشخصی می‌گردد»^۱.

«ورود این پدیده به حوزه تعلیم و تربیت نیز خالی از این دو نقش نیست. بنابراین هر چند فناوری‌ها قابلیت بهبود جنبه‌های مختلف توسعه آموزشی، یادگیری اثربخش، گسترش دسترسی به آموزش، ارتقای کارایی، بهبود کیفیت آموزش، احیاء کردن سیستم‌های مدیریت، ایجاد یادگیری مادام‌العمر و ارائه آموزش الکترونیکی در محل کار را دارند. ولی باید توجه نمود که بین قابلیت و اثربخشی تفاوت وجود دارد. برای به فعلیت در آمدن قابلیت‌های فناوری اطلاعات و ارتباطات، بایستی مجموعه‌ای از پیش‌نیازها تحقق یابد. که این پیش‌نیازها شامل سیاست‌ها، راهبردهای آموزش، زیرساخت‌های فیزیکی و نرم افزاری، منابع انسانی و مالی و شرایط اجرایی در نظر گرفت. به کارگیری فناوری در آموزش موجب تحول مفاهیم سوادآموزی، مواد آموزشی، نقش معلم، روش‌های ارزشیابی، روش‌های تدریس و تعامل معلم و فراگیر شده است. به گونه‌ای که امروزه فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی این توانایی را دارند که فرآیند آموزش و یادگیری را تسهیل کنند. به یمن ورود فناوری اطلاعات و ارتباطات در این حوزه، مدیریت کلاس به طور کلی متحول شده و با رویکردی پژوهش محور و فراگیر محور انجام می‌پذیرد. مسئولیت مدارس دیگر انباشت و انتقال اطلاعات نیست، بلکه مسئولیت‌های گوناگونی بر عهده می‌گیرد و باید فردی چند مهارتی باشد. بنابراین او باید ناظر، متخصص، مشاور، راهنما، ناصح، راهنمای فراشناختی، رهبر و مدیر باشد.

از سوی دیگر اعتیاد به اینترنت می‌تواند آسیب‌های روانی (اضطراب، افسردگی و احساس تنهایی)، جسمانی (مشکلات خواب و تغذیه) و افت تحصیلی را به دنبال داشته باشد»^۲.

آمارها نشان می‌دهد که نوجوانان و جوانان بیش‌ترین قشر در معرض آسیب‌های اینترنتی را تشکیل می‌دهند. همچنین بیش از نیمی از دانش‌آموزان در پی استفاده افراطی از اینترنت در عادت‌های مطالعه خود دچار افت شدید شده‌اند و نمره‌های آنان به طور قابل ملاحظه‌ای کاهش یافته است.

فضای مجازی با داشتن خصوصیت دیجیتال بودن، حافظه مجازی، تعاملی بودن، فرامتن بودن و غیر مرکزی بودن از سایر رسانه‌ها متمایز می‌باشد. علاوه برآن باید افزود که فضای مجازی به مثابه تیغ دو لبه است که می‌تواند هم کارکردهای مثبت داشته باشد و هم در ایجاد زمینه‌های منفی بالاحصا اختلال در سلامت روانی دانش‌آموزان نقش موثری داشته باشد.

^۱ - www.khortoom.com

^۲ - مقتدایی، زینب، «نفوذ اینترنت و شبکه‌های اجتماعی مجاری بر زندگی فردی و اجتماعی نسل جوان»، www.migna.ir/news/27981

بیان مسأله

رسانه‌های نوین اطلاعاتی و در رأس آن اینترنت موجب نوسازی فرایندهای اجتماعی شده است. این تکنولوژی تمام جنبه‌های زندگی مردم را تحت الشعاع قرار داده است به طوری که جایگاه قابل توجهی به خصوص در بین نسل جوان جامعه ما پیدا کرده است. استفاده مناسب از آن برای بالا بردن سطح دانش نیروی نهفته زیادی دارد؛ ولی استفاده نادرست ممکن است زیان‌های زیادی به همراه داشته باشد که متأسفانه امروزه شاهد آثار ویرانگر آن هستیم. از این رو آشنایی با فضای مجازی و تأثیرات مثبت و منفی آن امری ضروریست که متأسفانه به علت عدم اطلاع مربیان و مبلغان و خصوصاً خانواده‌ها و نیز به دلیل قابل کنترل نبودن فضای مجازی نظارت بر آن کم است. در نتیجه لازم است آسیب‌های این فضا که چالش جدید بر سر راه بشر است به دقت بررسی شود و راه‌کارهای مناسب برای آن ارائه گردد.

اهمیت و جایگاه موضوع تحقیق

با توجه به اهمیت فضای مجازی در توسعه جوامع، در جامعه ما نیز در سال‌های اخیر به فناوری اطلاعات و ارتباطات توجه زیادی شده است که در این رابطه آسیب‌های جدی وجود دارد ضمن اینکه درصد زیادی از استفاده‌کنندگان از اینترنت و فضای مجازی جوانان و نوجوانان هستند متأسفانه فضای ذهن آن‌ها را فرهنگ اینترنتی اشغال کرده است و این آسیب‌های نوظهور می‌تواند زمینه‌ساز نوع جدیدی از آسیب‌های اجتماعی و روانی باشد، از این رو انجام پژوهش‌های جدی در حوزه‌های مختلف متأثر از اینترنت ضروری به نظر می‌رسد. شناخت نقاط قوت و ضعف فناوری نوین بدون مطالعه و بررسی و تحقیق همه جانبه میسر نیست و از رهگذر چنین مطالعاتی است که می‌توان آینده‌نگری کرد و افق پیش روی جامعه را ترسیم نمود.

اهداف و فوائد تحقیق

هدف این رساله شناخت میزان تأثیر و آسیب‌های فضای مجازی بر زندگی بشر خصوصاً مردم کشورمان است و هدف غایی این پژوهش ارائه پیشنهادهایی برای به کارگیری شیوه‌های مناسب تربیتی جهت بهره‌گیری از این فناوری جدید برای کاربران و ایجاد زمینه‌ای مناسب به منظور استفاده مردم از آن به عنوان مکمل جهان واقعی است. با توجه به شیوه‌های تربیتی مورد اشاره می‌توان از آسیب‌های اینترنت و فضای مجازی تا حد زیادی کاست.

سؤالات تحقیق

سؤال اصلی :

آسیب‌های استفاده از فضای مجازی و اینترنت چیست و با چه شیوه‌های تربیتی می‌توان پیامدهای سوء آن را مهار کرد؟

سؤالات فرعی:

۱- انواع فضای مجازی کدامند و کاربرد آن‌ها در زندگی چیست؟

۲- چه عرصه‌هایی در زندگی بشر امروزی با فضای مجازی درگیر است و آسیب‌های ناشی از آن چیست؟

۳- چه شیوه‌های تربیتی موثری در ارتباط با فضای مجازی می‌توان اتخاذ کرد؟

پیشینه تحقیق و امتیاز این پژوهش

فضای مجازی به‌ویژه اینترنت پدیده‌ای بسیار جدید بوده و چندان تجربه‌ای علمی در این زمینه وجود ندارد. ه بتواند به طور همه‌جانبه به تمام زوایای فضای مجازی بپردازد با این حال کتب معدودی به یک یا چندموضوع از مباحث دنیای مجازی پرداخته و به رشته تحریر درآمده است. از جمله: فضای مجازی از نگاه رهبر انقلاب، انتشارات پایگاه تبیینی و تحلیلی دیدبان، «ناگفته‌های فضای مجازی» اثر حامد کمال و «شبکه عنکبوتی» اثر محمد کهوند و نیز مقالات بسیاری به صورت تفکیکی مانند: «آسیب‌شناسی فردی و اجتماعی کاربران چت روم» (لیلا توحید نیا)، «آسیب‌های نوپدید شبکه‌های اجتماعی مجازی در کمین خانواده ایرانی» (کامیان خزایی) و ... به وجه تمایز این رساله این است که به صورت تفصیلی سعی در پرداختن به معرفی همه‌جانبه فضای مجازی و تأثیرات و آسیب‌های آن بر زندگی بشر و نیز ارائه راه کار و شیوه‌های تربیتی موثر برای جلوگیری و مهار آسیب‌ها دارد.

روش تحقیق

تحقیق حاضر به روش گردآوری داده‌ها با استفاده از اسناد نوشتاری و سامانه‌های رایانه‌ای و نیز روش داده پردازی به صورت تحلیلی و انتقادی تدوین شده است.

فرضیه تحقیق

- ۱- فضای مجازی علاوه بر فواید فراوان، زیان‌ها و آسیب‌هایی در پی دارد که برای مهار این آسیب‌ها باید تربیت متناسب با آن اعمال شود.
- ۲- فضای مجازی انواع مختلفی از جمله اینترنت و اپلیکیشن‌های موبایل دارد که هم کاربرد مثبت دارد و هم آثار منفی دارد و مورد سوء استفاده زیادی قرار می‌گیرد.
- ۳- تقریباً تمام عرصه‌های زندگی بشر امروزی با فضای مجازی درگیر است مانند محیط‌های خانوادگی، کاری، امنیتی و قضایی و آسیب‌هایی همچون اعتیاد و انحراف در پی دارد.
- ۴- شیوه‌های تربیتی موثر می‌تواند هم در مقام پیشگیری از آسیب‌های فضای مجازی جلوگیری کند، هم در زمان مواجهه با این فضا به منظور جلوگیری از انحراف مورد توجه قرار گیرد.